

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

СССLXXXIX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 18

Примљено на VII скупу Одељења језика и књижевности
од 28. септембра 1999. године

Уредник
академик
ПРЕДРАГ ПАЛАВЕСТРА

БЕОГРАД
2001

ИРЕНА ГРИЦКАТ РАДУЛОВИЋ

О ПРОШЛОМ ВРЕМЕНУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ два ванлингвистичка гледишта

Подсетићемо се на то шта су о одређеним лингвистичким појавама говорили представници неких других професија: у овом случају двојица наших стручњака, један за природнонаучне области, други за психологију.

Данас се све више јавља интердисциплинарно научно делање, али може постојати и интердисциплинарно размишљање, без улажења у конкретну научну ангажованост. С тим је у вези позната мисао која гласи да интелектуална снага, поред осталог, лежи у умећу да се изналазе аналогije међу диспаратним стварима. Подвођење различитих диференција под *genus proximum*, или чак под неки *genus distatum*, под удаљено заједништво, може да буде ноционо прихватљиво, или бар занимљиво када оно сâмо и није у свему чињенички исправно.

Двојица наших мислилаца повукла су аналогije између неких језичких феномена и збивања у областима којима су се они бавили. У ова два случаја два респективна *genus proximum*–а садрже, сасвим логично, неке, за овакве дедукције, основне везе са чињеницама над којима они стоје; међутим, о разламама који следе према предложеним сагледавањима, лингвиста би могао да каже коју критичку реч.

У књижевном српском језику казивање о ономе што је било у прошлости сада се већином своди на перфекат (у неким значењским или стилским ситуацијама скраћени; разуме се, сваком говорнику су познати и аорист и, нешто мање, имперфекат, који се употребљавају углавном у одређеним типовима контекста; плусквамперфекат има своје семантичко место, али се говорници њиме не служе доследно). Та чињеница одн. чињенице упоредиве са њом, побудиле су пажњу и оних који нису језички стручњаци.

Гимназијски професор Миливоје Добросављевић (1875–1950) био је аутор неколико невеликих књига под заједничким насловом *Са Ајнштајном кроз науку* (б. г.; у првој од њих, у њеном другом делу, реч је о лингвистич-

ким појавама).¹ Добросављевић говори о смислу целокупне еволуције у природи. Кинетичка, динамичка енергија преобраћа се поступно у потенцијалну: материја се стабилизује, она постаје „масена” али са много хетерогеног и индивидуализованог у себи, „прикривеног” које се даље исказује на друкчије начине. Ово се догађа на различитим нивоима, па и у узнапредовалој биолошкој еволуцији. Тако се, каже аутор, и у људском говору понашају разне створене променљиве врсте речи, у првом реду глаголи и именице (претходи подробно тумачење о томе како их је примитивни човек конциповао и уобличавао). Добросављевић подсећа на редукцију старогрчког глагола, у коме је некада било много више облика него сада у грчком; међутим и данас има начина да се све одговарајуће разлике могу саопштити. Видљива је аналогичност са наведеним стабилизовањем материје. То мора, наравно, да се односи и на наш глаголски систем, где су се разна прошла времена такоређи згуснула у перфекат, при чему разнолика значењска потенција (продужена радња, прекинута, претходна и др.) сада у умањеном броју форми може да се исказује путем реченичних проширења или друкчијих конкретизација. – Аутор спомиње и свођење многих падежа на непроменљиве облике у неким индоевропским језицима: деклинација се постиже предлозима и члановима као „котажним елементима”, као и другим контекстуалним усмерењима.

Исправност гледања на граматичка времена и збивања око њих у спекулацијама овог научника била би тек делимична што се тиче српског језика (аорист, имперфекат и плусквамперфекат нису нестали), а опис целог оваквог тока није валидан ни ако се узму у обзир многи други језици. Тачно је, додуше, да сабраност семантике у лексеми, што представља њену потенцијализованост – али сасвим друге врсте него што је ова овде набачена – постоји у језику. Сама лексика, сама многозначност у претежном броју речи сведочи о окупљању разједначене семантике у истој језичкој јединици, о унетом основном значењу, најбуквалнијем, а онда удаљенијем, или фигуративном, што се све догађа у протегнутим раздобљима, а што се увек може индивидуализовати.

Други интелектуалац је гледао из друкчијег угла на наведену граматичку специфику, на превагу перфекта у српском језику. Ево како размишља психолог Драган Крстић у књизи *Психолошке белешке*, издатој 1992. године али у одељцима писаним још средином седамдесетих у оквиру дневничких записа.

Крстићу је изгледало да је опште политичко дешавање у нашој земљи кренуло ка томе да се не говори о садашњости, која још није добра, већ претежно о прошлости, мучној, и о будућности, бољој. Са доста умесних ограда, са малим екскурсима у друкчија могућна тумачења и у поређења са

¹ О овоме сам, првенствено са освртом на ауторова лингвистичка размишљања, писала у: *Из једне старе природнонаучне екскурзије кроз лингвистику*, Зборник Матице српске за књижевност и језик XXVII/1, 1979, 53–58.

С једне стране, Добросављевић посвећује своје књиге Ајнштајну, прокламујући потребу „ајнштајнизације” свих наука, међутим, оно о чему је даље укратко реч (и што се повезује са питањима језичког развоја) спада на један специфичан начин у тадашња сазнања из природних наука а „инкорпорирано је и у Ајнштајнове погледе”, не представљајући непосредно основну мисао овог научног великана.

другим језицима, он износи своју претпоставку о томе како је и зашто неколико наших граматичких прошлих времена, раније знатно учесталијих у употреби, готово заборављено. У постојећој друштвеној ситуацији све се, према њему, своди на „глобално саопштавање прошлости”. Разлози су сложени, запретани. Није у питању једино економија граматичких облика, није то само природно упрошћавање у усменом општењу. Он сматра да је ова редукција условљена и тешким психолошким притиском садашњости, из које произилази „амбивалентан или нејасан став према прошлости [...] у тој прошлости све је измешано, и добро и зло, и достојанство и понижење [...] свакојаке супротности су у њој садржане, нарочито ове скорашње [...] једни делови прошлости се прихватају, други одбијају”, једно у њој функционише као нада а друго као проклетство, и све то није јасно размеђено у психи. „Из таквог психолошког односа према прошлости не може да произађе ни њено јасно и танано граматичко разликовање, па се са њом поступа [...] начелом све или ништа.”²

Не бисмо били довољно стручни да прихватимо или негирамо тврђење о томе да ли друштвена ситуација може, уопштено говорећи, да утиче на граматичка кретања. Верујемо да то није искључено: у описаним или каквим сличним приликама можда се умањује пажња, акрибија према изражајним појединостима, човек не дотерује свој говор у односу на рељефе временске перспективе. Али је сасвим сигурно да се извесна, претпоставимо, правилна запажања једног стручњака у вези са психологијом дате популације у датом моменту (писано је пре двадесет и неколико година) овде неадекватно калеме на конкретну граматичку појаву. Јер губљење неких језичких форми, прогредирајуће или коначно (не заборављамо и губљење падежа) свакако не би могло да проистекне из описаних менталних збивања. Уосталом, проређену употребу датих временских облика и не можемо везивати за савремену епоху.

Резимираћемо наш критички став према оба изнета схватања. Граматика, па и граматика претериталних времена, има у разним језицима различите историјате и сасвим неједнаке временске међе до којих или после којих егзистирају неке појаве, правилности или неправилности, актуелности или архаичности.

Нису сасвим тачно утврђени разлози промена у језику које су овде поменуте. Запажено је да су језици који су боље чували падеже смањивали број времена, и обратно, уз каткада задржана различита „средња решења”. Примери се налазе у руској граматици (падежи у великој мери сачувани, аориста и имперфекта нема, постоји траг плусквамперфекта), у бугарској (више времена, одустајање од падежа), у немачкој, француској, српској (у српској језичкој комуникацији аорист и имперфекат нису изумрли али су се углавном преместили у одређене изражајне колорите, у донекле стилски обојену нарацију, у разне синтаксичке шаблоне, узвике и др.; напоредо с тим ту се поклапају неки множински падежи, ипак без коначног сливања). Познати су и сложени преплети и утицаји међу суседним језицима.

² Стр. 297–300.

Корисно је да се мисли разносмерно а не увек само линеарно. На тај начин могу да се назначе будућа сазнања и тумачења.

Ирена Грицкат Радуловић

О ПРОШЕДШЕМ ВРЕМЕНИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
два внелингвистических аспекта

Р е з ю м е

Специалист по физике, хороший знаток Эйнштейна М. Добросавлевич в своё время рассуждал о сокращённом употреблении грамматических времён (и падежей), как о потенциализации сохранившихся форм, аналогично с процессами в материальном мире. С этим может быть связано и преобладание перфекта за счёт остальных прошедших времён в современном сербском языке. Психолог Д. Крстич считал, что этот грамматический процесс имеет отношение к психологическим явлениям в наступивших жизненных обстоятельствах у сербского народа.

Изложения такого рода могут заинтересовать, но в данном случае оба подлежат отрицательной оценке.